

El teginat de l'església del convent del Carme de Peralada

Jaume BARRACHINA
Museu del Castell de Peralada*

RESUM

Quan a finals del segle XIX es restaurà l'església de l'antic convent del Carme de Peralada, es descobrí un teginat contemporani de la construcció de l'església, al segle XIV, que havia estat ocultat per les voltes de guix instal·lades a l'època barroca. Malgrat les abundants substitucions d'elements en ocasió de la restauració, constitueix un exemple interessant de les cobertes sobre arcs diafragmàtics i conté documentació heràldica d'interès.

Paraules clau: teginat, convent del Carme de Peralada, segle XIV.

RÉSUMÉ

Le plafond de l'église du couvent d'El Carme à Peralada

La restauration de l'église de l'ancien couvent carmelite à Peralada, à la fin du XIXe siècle, permet la découverte d'un plafond du XIVe siècle, jusqu'alors caché par les voûtes baroques. En dépit de nombreuses substitutions au long de la restauration, il s'agit d'un exemple intéressant de plafond sur arcs-diaphragme et contient des informations héraldiques d'intérêt.

Mots-clés: plafond, couvent du Carme de Peralada, XIVe s.

ABSTRACT

The wooden ceiling of the convent church of El Carme in Peralada

The restoration of the church of the ancient Carmelitan Convent in Peralada, at the end of 19th Century, allowed the discovery of a 14th gothic wooden ceiling, until then hidden by the baroque vaults. Despite the large substitutions during the restoration, it is an interesting example of a ceiling on diafragmatic arches and contains heraldic documentation of interest.

Key words: wooden ceiling, convent del Carme de Peralada, 14th century.

El convent del Carme de Peralada és una construcció de mitjan segle XIV (a partir de 1346), fruit d'un trasllat de la comunitat instal·lada extramurs des del segle XIII. Un engrandiment del recinte fortificat, cap a l'any 1300, va permetre als vescomtes de Peralada cedir el nou terreny als carmelites. La cessió era amb clàusula de reversió, condicionada al no abandonament del lloc; després de la desamortització de Mendizábal, consegüentment, el convent va revertir als comtes de Peralada, que el van unir al seu castell per mitjà d'un pont (i aqüeducte) sobre la carretera. A continuació el convent va patir una important campanya de restauració i reconstrucció: la restauració va afectar l'església i el claustre, i la reconstrucció historicista va preparar espais per a nous usos: biblioteca, despatx, aules d'escola i gimnàs.[1]

Per tant, l'església i el claustre són les estructures arquitectòniques supervivents de la transformació de l'antic convent del Carme de Peralada en un complement del castell. L'església havia arribat fins a 1880 transformada en estil barroc, això ho podem comprovar per dues fotografies dolentes realitzades pel comte Tomàs de Rocabertí l'any 1886, i per dos dibuixos arquitectònics.[2] No entrarem en el detall de la restauració del Carme; només indicarem la part que afecta el teginat. Abans, s'ha de consignar que aquesta restauració va tenir una evident notorietat, si més no entre els professionals: Domènec i Montaner va estar a Peralada i, després de dubtar-ho, no va voler entrar al Carme perquè no el fessin opinar sobre la restauració; Puig i Cadafalch inclou la planta resultant de la nova obra, malgrat no correspondre al seu tema d'estudi, en una succinta reflexió sobre la introducció del gòtic.[3] El prestigi d'aquesta restauració s'ha anat diluint i no s'inclou a les poques obres sintètiques modernes sobre restauracions historicistes ni sobre neogòtic català.

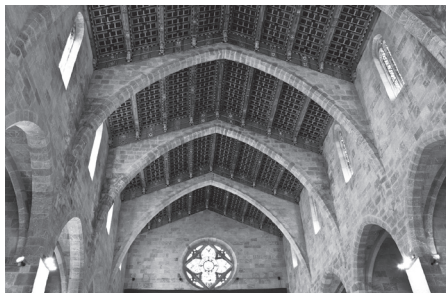
Els plànols de la restauració, que principalment ho són de les ampliacions neogòtiques, tenen firmes diverses; no obstant això, encara no coneixem el director de l'obra, si és que va ser una sola persona.[4]

Així doncs, el teginat gòtic va ser una troballa casual: en intentar eliminar les estructures barroques per deixar l'església en l'estil gòtic original, es va veure que sobre la volta de canyís i guix hi havia un sostre policromat de fusta. La decisió de restaurar-lo degué ser automàtica, ja que es tractava d'un reforçament providencial de la idea que la restauració tingués un caràcter estilísticament unitari en el gòtic visible, a la portada occidental i a les capelles laterals.

Sabem per tradició oral dels antics empleats de la casa que el descobriment del teginat gòtic, tan benvingut en principi, va comportar una costosa restauració. Portava uns dos segles en una petita cambra d'aire (la que li deixava la volta afegida de baix) i per tant s'escalfava i es refredava extraordinàriament, no permetia veure les goteres... Així doncs, va haver de ser molt restaurat, segurament desmuntat (no n'hi ha constància

fins que la documentació no ho aclareixi) i se'n van retirar moltes parts que es van considerar irrecuperables. Amb aquestes fustes retirades va funcionar la cuina del castell durant una temporada. Pel que fa a la fiabilitat estilística ha de ser indubtable, ja que el descobriment el va presentar íntegre en tots els seus components; consegüentment es van substituir força peces, però tenint les originals fetes malbé a la vista. Per tant, l'actual aspecte no ha de causar recel des del punt de vista sintètic: els elements dubtosos els anirem apuntant a la descripció següent, considerant que els enunciem segons es veuen des de terra, atès que mai no s'ha tornat a treballar en aquest sostre. La restauració el va sanejar absolutament.[5]

El teginat cobreix l'única nau de l'església, de 21,75 x 10,25 m, és a dir, cobreix una superfície de 223 m² [fig. 1]. És suportat per cinc arcs diafragmes: tenint en compte les dues vessants, el teginat sumaria més superfície que la planta que cobreix: no obstant això, s'hi ha de restar la superfície dels diafragmes: tot calculat, la superfície de les dues vessants del teginat seran més o menys les de la planta: 223 m².

[Fig. 1] Visió general del teginat de l'església del Carme de Perelada.

[Fig. 2] Un dels trams del teginat on s'aprecien les bigues i plafons.

Cada un dels cinc trams tenen com a sustentacle principal set bigues de secció rectangular que s'assenten sobre els corresponents caps de biga [fig. 2]. Aquestes utilitzen com a sòcol uns taulons a fil o jàsseres, és a dir, unes taules col·locades seguint el pendent de l'extradós de l'arc diafragma, de pedra. En sentit perpendicular a les bigues hi van onze cairats per tram, que suporten els panells plans. Aquests panells són de quatre quadrats, delimitats per les bigues i els cairats; segurament aquesta compartimentació és únicament pictòrica, ja que es tracta de taules rectangulars encaixades sobre els esmentats elements sustentadors.

El teginat va totalment pintat. Els taulons a fil, és a dir, les taules que sobremenunten els diafragmes, tenen decoració heràldica. Els caps de biga tenen dibuixades traces de rostres humans i, a sota, hi corresponen decoracions en forma d'escuts. Les bigues més grans alternen quadres amb frares carmelites de tres quarts, amb dues faixes vermelles

sobre daurat (tan repetides en d'altres sostres catalans, potser com a heràldica evocativa). Aquest disseny correspon únicament a la biga central de cada tram; les sis que resten canvien el frare per un escut heràldic. Els cairats i els panells tenen una decoració senzilla, geomètrica.

[Fig. 3] Una de les bigues i mènsoles conservades fora de l'àmbit del teginat restaurat.

Queda la qüestió important d'establir quins elements són originals i quins són obra de la restauració. A simple vista les bigues centrals de cada tram estan més tacades i semblen originals: les laterals són més brillants i netes, per tant deuen ser fruit de la restauració. Els cairats i els panells semblen tots del segle XIX. Aquesta observació general és molt important per a l'heràldica, que apareix profusament; de moment, però, és millor no donar-li un crèdit especial, ja que pot ser fruit molt majoritari dels restauradors de finals del segle XIX, tot i que, com ja hem dit, el teginat original tindria a la vista parts malmeses –encara que completes– quan es va descobrir sota la volta barroca. L'heràldica d'aquest sostre, per tant, no ha de considerar-se una dada històrica fins que no es pugui realitzar la seva autenticació per anàlisi directa.[6] A part del teginat, hi ha un fragment de biga (amb frares) i dos caps sobre la porta de comunicació amb

el claustre. Sembla que va ser col·locada en aquest lloc al segle XIX per permetre la seva visió a poca distància [fig. 3]. A les golfes del convent es conserven quatre o cinc caps de biga, sense cap mena de dubte del teginat, i fustes amb restes de pintura, que ja és més dubtós que siguin de la mateixa procedència. Les primeres són un bon indicador de quin era l'estat de conservació de les peces més malmeses, per corc i humitat. Al teginat original van poder estar col·locades nombroses tauletes hagiogràfiques, atès que n'hi ha un parell d'inserides al sostre actual; probablement la majoria estarien molt perdudes i es van reaprofitar només les poques que s'havien conservat raonablement bé.

Òbviament, el sostre citat sobre diafragmes d'obra forma part de la tradició introduïda a Catalunya el segle XIII, del cobriment dels dormitoris dels monestirs cistercencs, de naus hospitalàries i d'altres ordes, a part de les tan nombroses d'edificis nobiliaris. Adoptada aquesta solució a la coberta de les esglésies, va ser utilitzada, per barata i ràpi-

da, pels ordes mendicants, encara que pel seu prestigi s'adaptaria a temples de diferent observança, inclosa la Capella del Palau Reial Major de Barcelona. En tant que orde mendicant, era una estructura idònia per als carmelites catalans que la van utilitzar, a més del cas de Peralada, a Perpinyà i a Barcelona (en una primera fase). Però com ja hem apuntat més amunt, els fusters i pintors especialitzats en aquestes obres treballen indistintament per a laics i eclesiàstics, de manera que també hauríem de referir-nos al castell de Peratallada i a tantes altres obres civils dels comtats d'Empúries i de Peralada, actualment desaparegudes.

Des del punt de vista estilístic es tracta d'un sostre gòtic d'estructura angular, segons la classificació de Ràfols.[7] No s'aprecia cap influència mudèjar, ni estructural ni decorativa, ni tan sols en cita alguna de pseudomudèjar, com correspon a la latitud del lloc on es va fer. La seva imatge actual és essencialment profana, encara que originalment va poder tenir certa profusió hagiogràfica. Per tant, la relació artística d'aquest sostre és indistinta amb obres eclesiàstiques i profanes, i no s'hauria de descartar que el castell dels vescomtes de Peralada (a 150 m) hagués tingut alguna estructura similar, ja que estava en obres al voltant de les mateixes dates del tercer quart del segle XIV, encara que l'única estructura pervivent sigui la façana de les torres, a l'est. Les estructures internes més antigues subsistents daten del segle XVI.

Data d'acceptació definitiva de l'article: 10 de març de 2013.

NOTES

* Conservador del Museu del Castell de Peralada. 17491 Peralada, Girona. infomuseo@castilloperalada.com

[1] La bibliografia general del convent i de la seva església és, succintament: M. Golobardes, *El Convent del Carme de Peralada*, Barcelona, 1953; ídem, *Peralada. Condado, Villa, Palacio*, Figueres, 1959, p. 85-93; J. Badia i Homs, *L'Arquitectura medieval de l'Empordà, II-A. Alt Empordà (Agullana-Peralada)*, Girona, 1978, p. 331-332; J. Barrachina, M. Miró, *Peralada, Guia del Visitant*, Girona, 1998; I. Padrosa Gorgot, J. Padern Ponsí, *Peralada, talaia entre l'Albera i el Mar*, Girona, 2007. Les últimes publicacions que suposen una panoràmica del convent, dins del context general, serien per a la seva història: J. R. Webster, *Carmel in Medieval Catalonia*, Leiden, 1999, p. 34-41. Per a la història de l'art: A. Conejo da Pena, «El convent de Peralada», *L'art Gòtic a Catalunya. Arquitectura I*, Barcelona, 2002, p. 240-241.

[2] De «l'àlbum dels comtes», datable l'any 1886, que es conserva a la Biblioteca del Palau de Peralada i està estudiat per I. Padrosa Gorgot, «Don Tomàs de Rocabertí, el primer fotògraf amateur de la comarca», *Annals de l'Institut d'Estudis Empordanesos*, 36, 2003, p. 243-261. Els dibuixos són els núms. 15 i 17 del fons dels plànols de restauració del Carme a l'Arxiu Palau de Peralada que suma un total de 33 unitats. El núm. 17, a tinta xinesa sobre paper vegetal, de 47,5 x 31,3 cm, està endossat com a «Sección Transversal Iglesia del Carmen antes de la restauración». Presenta imatge amb la finestra del cambril de la Verge i té marcat el nivell del terra del cor, que és una estructura de la qual no en queda indici. A efectes del que ens ocupa, és a dir, del teginat gòtic, és clar que havia passat inadvertit: es veu el dibuix de la cornisa barroca –en secció– i a sobre d'ella, la volta afegida. El núm. 15, també a tinta xinesa sobre paper vegetal, mesura 53 x 75,5 cm. Està

endossat (amb idèntica cal·ligrafia que l'anterior) com a «Planta de la casa e Iglesia de Carmen antes de la restauración». Òbviament, la planta no és significativa respecte del teginat: no es dibuixen els arcs diafragmes (que no estarien a la vista) i apareix l'absis barroc, destruït per construir el neogòtic, que va ser l'última obra de tota la gran campanya de restauracions i adequacions del castell, executada durant més de vint anys. El pavimentat de l'església i la construcció de l'absis gairebé es van prolongar fins a l'extinció –sense descendència– dels tres germans Rocabertí, l'estiu de 1899.

[3] «No poso empenyo en entrarhi per no tenir d'alabar cosas que no m'agradan = no obstant resulta loable y molt l'esprit de la cosa encara que no sia feta ab prou inteligencia = ¡fora! = M'en vaig...», a E. Granell, A. Ramon, *Lluís Domènech i Montaner. Viajes per l'arquitectura romànica*, Barcelona, s/d [2006], p. 71. J. Puig i Cadafalch, A. de Falguera, J. Goday, *L'arquitectura romànica a Catalunya*, vol. III, Barcelona, 1918, fig. 705, p. 511.

[4] La documentació dels comtes de Peralada que es conservava al castell fins al segle XIX va ser portada a Mallorca, on es va unir a d'altres fons documentals, principalment mallorquins. Jo mateix vaig visitar l'arxiu a Palma, classificat pel seu copropietari, D. Jordi Trullols i Descatllar, canonge de la catedral mallorquina. Aquest arxiu ha estat adquirit per l'Arxiu del Regne de Mallorca i està pendent de ser fixat. No obstant l'immens treball que queda per fer, sabem que té una enorme quantitat de documentació econòmica del Castell de Peralada a finals del segle XIX, per la qual cosa podrem atribuir, sens dubte, les diverses feines de la restauració de l'església del Carme, incloent naturalment la del seu teginat. S'ha de pensar, no obstant això, que l'arxiu dels Peralada a Mallorca té altres fons no integrats a l'esmentat arxiu públic. Si els actors

són encara dubtosos, no ho són els ideòlegs que sens dubte són els copropietaris del monument, els dos germans Francisco Javier i Tomás, ambdós formats a París, llicenciats per la Sorbona. En definitiva, amb la restauració goticista a ultrança van pretendre tornar l'església a la idea atribuïble al primer arquitecte (certament millorada), és a dir, seguint al peu de la lletra l'ideari de Viollet-le-Duc, ja tan vulgaritzat a França quan es realitzà aquesta obra. La constatació que la restauració està pensada a la francesa és que l'escala que puja a l'armòniom és una còpia de l'escala de la capelleta alta de les relíquies de la Sainte Chapelle de París.

[5] M. Golobardes, *El Convent...*, op. cit., p. 60, diu «en el artesanado actual, de últimos del siglo pasado, pintado de ricos colores, se inspiraron en los restos del artesanado antiguo, en el cual figuraban los escudos de las familias nobles ampurdanesas favorecedoras al convento carmelita». Golobardes coneixia la petita historia de la restauració del teginat per la família Costa, majordoms del castell des del segle XIX. És obvi que el fet d'usar part del teginat com a llenya per a la cuina havia comportat l'errònia impressió que tot el teginat actual era una reproducció. Després plantejarem que per a les bigues més grans aquesta deducció és falsa, ja que es presenten en dos estats diferents de conservació, corresponents al segle XIV i al segle XIX. Tota la resta de les estructures, més dèbils, sí que ens sembla que són del segle XIX. No obstant això, volem reforçar la idea que el teginat del segle XIV es va descobrir sencer –encara que fet malbé en suport i pintura– atès que, òbviament, sustentava el sostre, que no presentava problemes al segle XIX.

[6] M. Golobardes, *El Convent...*, op. cit., p. 192, nota 38, cita Sagarriga, Pau, Rosell, Palau, Rocaberti, Rocabruna i Sarroca. Les identificacions heràldiques en estudis posteriors citen aquesta llista de Golobardes.

[7] J. F. Ràfols, *Techumbres y artesanados españoles*, Barcelona, 1945, p. 19. El nostre teginat se cita també a la

p. 21 (classificació estructural). La descripció del nostre sostre, a la p. 64, en aquesta primera obra general és la següent: «La capilla del castillo de los Rocaberti, en Peralada (Gerona) contruida en 1446, está cubierta por techumbre de la misma estructura que las que acabamos de citar. Sus vigas llevan pintadas bandas rojas y amarillas, interrumpidas por fajas con simples motivos heráldicos en blanco y azul. Vienen luego los largueros dejando largos plafones en el fondo, divididos en cuadrados contorneados en zigzag. Son los plafones de un tono oscuro, y blancos sus bordes. Las vigas se apoyan sobre cartelas con caras labradas». La data de 1446 és un error de transcripció, que hauria de dir 1346. Aquesta última data seria la més antiga possible, però amb tota seguretat en aquest moment no s'havia arribat encara a cobrir la nau de l'església del Carme.

Un dels trams del teginat on s'aprecien les bigues i plafons. J. Barrachina, «El teginat de l'església...», fig. 2.

Una de les bigues i mènsules conservades fora de l'àmbit del teginat restaurat.
J. Barrachina, «El teginat de l'església...», fig. 3.

FOTOGRAFIES

- © ACBEB, p. 156.
- © A. Conejo, p. 100, 101, 103, 104, 105, 106, 108, 109, 110, 275.
- © Agnès Marin, p. 199.
- © Arxiu Comarcal del Baix Ebre, p. 23.
- © Arxiu Mas, p. 34, 36, 74, 233.
- © Cambra de Comerç de Barcelona, p. 73, 272.
- © cg66 / CCRP / Dinh Thi tien - image maker, p. 184, 185, 186, 187, 212, 215, 222, 223, 224, 225, 282, 284, 285.
- © G. Alcántara, p. 123, 127, 276.
- © Jean-Bernard Mathon, p. 208, 209, 211, 212.
- © J. Domenge, p. 12, 14, 15, 27, 30, 33, 34.
- © J. Fuguet, p. 121, 122, 123, 124, 126, 128, 130.
- © J. Vidal, p. 149, 150, 152, 155, 279.
- © Magda Bernaus, p. 74, 75, 79, 272.
- © Malbrel 2010, p. 196, 198.
- © Médiathèque du patrimoine, Ministère de la Culture, p. 168.
- © Mònica MasPOCH, p. 63, 65, 66, 142, 144, 271, 278.
- © Museu Episcopal de Vic, p. 234-259, 286-295.
- © Museu del Castell de Peralada, p. 93, 273, 274.
- © Olivier Bru, p. 166, 169, 170, 171, 172.
- © Patrimoni 2.0, p. 50, 51, 52, 53, 54, 55, 56, 266, 267, 268, 269, 270.
- © R. Tréton, p. 192.
- © SPAL, p. 131, 133, 277.
- © Veclus, p. 53.